

I. А. Полонкакандидат юридичних наук, доцент кафедри профільних та спеціальних юридичних дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»

ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМ ВИРАЖЕННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ: АНАЛІТИЧНИЙ І СИНКРЕТИЧНИЙ ВИМІР

У статті порушується актуальне питання дослідження форм вираження неправомірної поведінки. Розглянуто три основні напрями, які характеризують зловживання правом і об'єктивно протиправне діяння як складові частини правової, правомірної чи неправомірної поведінки. Доведено, що об'єктивно протиправне діяння, зловживання правом та правопорушення є формами вираження неправомірної поведінки з власною функціонально-компонентною структурою.

Ключові слова: правова поведінка, правомірна поведінка, неправомірна поведінка, об'єктивно протиправне діяння, зловживання правом, правопорушення.

Постановка проблеми. Реформування всіх аспектів життя суспільства, в якому відбуваються різноманітні перетворення, пов'язані з трансформацією відносин суспільства й держави, зміною відношення до права та його можливостей. Визначальною ознакою процесів, що відбуваються на сучасному етапі розвитку суспільства, є те, що юридична практика в окремих випадках випереджає появу конкретних пропозицій і рекомендацій, що вироблені правовою доктриною. Тому суб'єкти права змушені користуватися такими термінами й поняттями, зміст яких є неоднозначним і деколи суперечливим, що призводить до неузгодженості функціонування всього механізму правового регулювання. Серед інших таких правових явищ, що суперечать належному функціонуванню правової системи, можна назвати категорії зловживання правом та об'єктивно протиправне діяння.

Так, з одного боку, ці поняття досить часто трапляються в різних сферах життя суспільства, у судовій практиці, а з іншого – наявні теоретичні концепції не містять однозначного розуміння.

Отже, спостерігається недостатня вивченість понять, які є однією з форм вираження саме неправомірної поведінки. Ми зупинимося на комплексному аналізі складових частин наукової й теоретико-методологічної проблеми та визначенні їх місця в теорії права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні основи теорії неправомірної поведінки (її основні форми вираження) роз-

робляли С. Башук, В. Кудрявцев, О. Малиновський, О. Мілетич, Ю. Оборотов, Т. Полянський, В. Рєзнікова, А. Шабуров, А. Штанько, А. Шульга та ін. Дослідники вивчали інститут правової поведінки та її різновиди, а також зловживання правом як елемент правомірної й неправомірної поведінки. Але, як було відмічено вище, структурно не досліджено концепцію форм вираження неправомірної поведінки конкретно в складі трьох основних елементів.

Метою статті є дослідження теоретико-доктринальних підходів до форм вираження неправомірної поведінки – зловживання правом і об'єктивно протиправне діяння.

Виклад основного матеріалу. Вивчення об'єктивно протиправного діяння як складного феномена в науковому пізнанні має багато в чому фрагментарний характер, і тому варто вказати на своєрідну важкість складення повного й цілісного уявлення про нього. Потрібно підкреслити, що серед авторів, які визнають його існування як самостійного складового елемента неправомірної поведінки, немає єдності в розумінні його змісту й ознак. Більше того, ні в науці, ні в законодавстві немає єдиного терміна на позначення цього правового явища. Проблема зловживання правом також залишається однією з найскладніших у загальній теорії права й викликає зацікавленість наукової спільноти.

Для того, щоб у повному обсязі розкрити зміст і сутність доволі спірних правових явищ у юридичній науці (зловживання правом і об'єктивно протиправного діяння), спробуємо

для початку з'ясувати, до якого виду поведінки вони належать: до правової, правомірної чи неправомірної поведінки.

Пропонується виділити три основні напрями зловживання правом і об'єктивно протиправного діяння як складові частини певного виду поведінки.

1. Розуміння зловживання правом і об'єктивно протиправного діяння як складників правової поведінки (включаючи ознаки правомірної й неправомірної поведінки); такий напрям включає:

а) дуалістичний підхід, що характеризує традиційну думку наукової спільноти, поділяючи правову поведінку на правомірну й неправомірну (С. Базук, В. Кудрявцев, В. Кириченко, А. Штанько, А. Шульга та інші).

б) обмежений підхід, який диференціюється на:

– обмежений зловживанням права: деякі автори (С. Лисенков, А. Колодій, В. Ковальський) зазначають, що до складу правової поведінки входить тільки правомірна, неправомірна та формально-протиправна поведінка.

– обмежений об'єктивно протиправним діянням: поряд із правомірною й неправомірною поведінкою науковці (Т. Кирилук, А. Лещенко) розглядають зловживання правом, не включаючи до складу правової поведінки об'єктивно протиправне діяння.

Згідно із цими підходами або об'єктивно протиправне діяння, або зловживання правом являють собою особливий самостійний варіант правової поведінки, відмінний від правомірної й неправомірної поведінки;

в) комплексний підхід. Деякі науковці (М. Кельман, О. Мурашин, О. Скакун, А. Шабуров) відносять до різновидів правової поведінки (поряд із правомірною й неправомірною) зловживання правом і об'єктивно протиправне діяння. Слід відмітити, що деякі вчені [1, с. 306], хоча і вказують на протиправний характер зловживання правом і об'єктивно протиправного діяння, при цьому не відносять їх до неправомірної поведінки, а все ж таки залишають самостійним різновидом правової поведінки.

Стосовно вищевказаної позиції слід відмітити таке. Багато представників правової доктрини, розглядаючи питання про класифікацію видів правової поведінки, стверджують, що поведінку суб'єкта не можна аналізувати за однією підставою, пояснюючи це необхідністю більш диференційованого підходу до цього питання в умовах розвитку й потреб юридичної

практики. У зв'язку із цим нарівні з правомірною та неправомірною поведінкою виділяють зловживання правом і об'єктивно протиправне діяння як самостійні види правової поведінки.

Однак ця класифікація викликає низку заперечень. Вона проводиться за двома підставами (юридична оцінка й соціальна значущість поведінки), а елементи поділу не виключають один одного, що є недоліком такої класифікації.

Крім цього, загальною теорією права для класифікації правової поведінки давно й досить чітко розроблена точна система координат. Якщо будь-яка поведінка врегульована правом, то вона або правомірна, або неправомірна, третього не дано.

2. Розуміння зловживання правом і об'єктивно протиправного діяння як складників правомірної поведінки.

Досить рідко в науковій літературі трапляються думки, які підтримують позицію входження зловживання правом і об'єктивно протиправного діяння до складу правомірної поведінки.

Наприклад, М. Бару, С. Зайцева, В. Рєзнікова стверджують, що зловживання правом є різновидом саме правомірної поведінки. На їхню думку, під правомірним зловживанням правом слід розуміти поведінку суб'єктів, яка не порушує правові норми, не зазіхає на чийсь права й законні інтереси, а ускладнює їх здійснення, обмежує можливість їх реалізації іншими суб'єктами права (наприклад, шлюб за розрахунком або рух на автомобілі зі швидкістю 20 км/год за наявності можливості рухатися швидше); залежно від конкретних обставин її можна розглядати як аморальну чи недоцільну [2, с. 24].

Однак це твердження є дещо спірним. При правомірному зловживанні правом ідеться про заподіяння шкоди суспільним відносинам, урегульованим не правом, як вказано вище, а іншими соціальними нормами – мораллю, звичаями і т. д. У цих регуляторів людської поведінки є свої механізми захисту (наприклад, осуд). Крім того, не можна ототожнювати правові сфери та сфери, непідвладні праву (мотиви поведінки, внутрішній світ людини, особисті взаємини). Більше того, якщо підтримувати викладену вище позицію, то необхідно визнати, що своєю поведінкою суб'єкт завжди буде завдавати певні незручності іншим людям (хоча б у силу того, що праву суб'єкта завжди протистоїть обов'язок іншого суб'єкта, і, крім того, людина, як правило, переслідує свої особисті інтереси), але незручності не правового характеру,

а морального, причому найчастіше не з погляду загальноприйнятої моралі, а з індивідуальної позиції.

Зловживання правом не відповідає входженню до правомірної поведінки й етимологією, яка за змістом суперечить поняттю «правомірність». Можливість використання в одній теоретичній конструкції одночасно двох понять, які явно протиставляються одне одному, є доволі суперечливою з наукового погляду та формальної логіки.

Деколи в літературі вказується, що поряд з об'єктивно протиправним діянням є об'єктивно правомірна поведінка, яка є прямою протилежністю останньому й одним із можливих видів правомірної поведінки за характером зв'язку із самоконтролем [3, с. 847].

3. Розуміння зловживання правом і об'єктивно протиправного діяння як складової частини неправомірної поведінки.

У науковій спільноті має місце позиція, згідно з якою зловживання правом має протиправний характер і є різновидом неправомірної поведінки (С. Бащук, В. Кудрявцев, О. Мілетич, Т. Полянський, А. Шапенко).

Натомість А. Кадурін указує, що зловживання правом слід вивчати як особливий тип цивільного правопорушення [4, с. 98]. Вважаємо, що зловживання правом здійснюється суб'єктами, які реалізують свої права, свободи й владні повноваження. Воно відрізняється від правопорушення в традиційному сенсі тим, що суб'єкт у цьому разі здійснює протиправне діяння за допомогою реалізації свого суб'єктивного права (правомочності), і первісна стадія його діяння знаходиться в рамках закону.

Деколи висувається також теза про те, що зловживання правом може бути як правомірним, так і неправомірним, залежно від кваліфікації конкретного діяння (Ю. Козенко, О. Малиновський, О. Скакун, А. Шабуров). Спробуємо сформулювати власне бачення вирішення цієї проблеми.

Зловживання правом як явище правової дійсності досить часто трапляється на практиці. У результаті вчинення різного роду зловживань заподіюється шкода особі, суспільству й державі, що обумовлює необхідність вирішення складних питань юридичної кваліфікації соціально шкідливих дій уповноваженого суб'єкта. Цілком очевидно, що правильна кваліфікація діяння як зловживання правом має не тільки виключно важливе пізнавальне, наукове, але

й практичне значення. Однак проблема кваліфікації в цьому разі уявляється надзвичайно складною. Переважно труднощі виникають через те, що саме поняття «зловживання правом» у більшості випадків є оціночним. Це означає відсутність можливості в правозастосовувача відшукати в законі чітко прописані ознаки зловживання тим чи іншим правом.

Власне термін «зловживання правом», виходячи з етимології слова «зловживання», означає вживання права на зло. Із цього випливає, що зловживання правом може мати місце лише тоді, коли вповноважений суб'єкт володіє певним суб'єктивним правом.

Відомо, що суб'єктивне право – це надана й охоронювана державою можливість (свобода) суб'єкта на свій розсуд задовольняти ті інтереси, що передбачені об'єктивним правом. Отже, реалізація суб'єктивного права стає зловживанням, коли конкретне право здійснене в протиріччі з його призначенням. Ця ситуація може виникнути в разі, коли суб'єкт для задоволення свого інтересу вибирає неналежне суб'єктивне право.

Вважаємо, що зловживання правом має місце лише за умови недобросовісної реалізації суб'єктом свого суб'єктивного права не за його призначенням, заподіюючи шкоду іншим особам, але діючи формально правомірно, тобто порушення конкретних юридичних заборон відсутнє, але фактично зловживання правом завжди порушує охоронювані законом суб'єктивні права інших суб'єктів правовідносин. Саме в цьому полягає суспільна небезпечність цього явища.

Таким чином, можна зробити попередній висновок, що зловживання правом є формою вираження неправомірної поведінки. Суть його виражається в такому використанні свого суб'єктивного права, яке суперечить цілям і загальним принципам права, завдає шкоди як правам, свободам і законним інтересам інших осіб, так і законним інтересам суспільства й держави.

Що стосується об'єктивно протиправного діяння, слід указати, що в сучасній українській науковій доктрині досить рідко трапляються праці, які вивчають це правове явище. Окремі вчені (С. Бащук, Ю. Кравченко, Ю. Оборотов), аналізуючи неправомірну поведінку взагалі, вказують на її складові частини, однією з яких є об'єктивно протиправне діяння.

Проаналізуємо можливі варіанти вирішення цієї проблеми.

Виділимо головні ознаки об'єктивно протиправного діяння, які допоможуть висвітлити його як форму вираження неправомірної поведінки. Безумовно, найголовнішою юридичною характеристикою такого діяння є протиправність, що дозволяє відносити його до неправомірної поведінки. Ознака протиправності відмежовує об'єктивно протиправне діяння від діянь правомірних, насамперед від діянь, які за своїми зовнішніми ознаками збігаються з правопорушеннями й об'єктивно протиправними діяннями, але не є протиправними за прямою вказівкою законодавця в силу їх соціальної корисності й необхідності для суспільства (крайня необхідність, необхідна оборона).

Неоднозначно розв'язується в юридичній літературі питання про соціальну значущість об'єктивно протиправного діяння. Вирішуючи цю проблему, професор А. Шабуров відзначає, що «тут відсутня важлива ознака правопорушення – суспільна шкідливість» [5, с. 415]. Уявляється не зовсім правильним говорити про відсутність шкідливості діяння, тільки виходячи з того, що особа не усвідомлювала протиправності своєї поведінки або просто не могла усвідомлювати й давати собі звіт у своїх діях, оскільки норма права в будь-якому випадку порушується, і суспільним відносинам заподіюється шкода.

Дійсно, особа, порушуючи норму права, можливо, не віддає й не може віддавати собі звіт у своїх протиправних діях або не може вести себе інакше в цій ситуації, однак це не означає, що така поведінка не порушує інтереси інших осіб або суспільства в цілому. Справа в тому, що суспільна шкідливість – це об'єктивна категорія, і вчинення шкоди, тобто несприятливі наслідки для конкретних осіб, суспільства чи держави не залежать від бажання чи небажання особи завдати такої шкоди.

Іншою специфічною властивістю об'єктивно протиправного діяння є відсутність вини. Вина є завжди обов'язковою, а не факультативною ознакою суб'єктивної сторони, тому її відсутність завжди означає власне відсутність «суб'єктивної сторони», що автоматично допомагає ще раз відмежувати об'єктивно протиправне діяння від правопорушень.

Однак у наукових колах говориться й про правопорушення за відсутності вини, а вина вважається тільки умовою настання відповідальності. У такому разі виділення й розгляд об'єктивно протиправного діяння як самостійного варіан-

та протиправної поведінки втрачає свою актуальність, тому що все можна охопити терміном «правопорушення». Але тут необхідно враховувати два моменти.

По-перше, ідея про необов'язковість наявності ознаки вини для визнання діяння правопорушенням була висунута й поширена в науці цивільного права, але роль теорії права не може зводитися тільки до компіляції висновків окремих галузевих наук, а повинна враховувати загальні закономірності існування й дії того чи іншого правового явища. Тому не можна акцентувати увагу тільки на одній галузі, необхідно враховувати розвиток аналогічних понять в інших науках.

По-друге, об'єктивно протиправне діяння – це не тільки невинні випадки порушення норм права, а й порушення правил недієздатними особами (неосудними чи особами, що не досягли передбаченого законом певного віку). Такого роду діяння вже не розглядаються прихильниками безневинного правопорушення. Але оскільки такі діяння також суперечать праву, завдають шкоди суспільним відносинам або створюють загрозу настання такої шкоди, можуть спричинити реакцію держави, то вони являють собою різновид неправомірної поведінки.

Тому вважаємо, що є всі підстави розглядати об'єктивно протиправне діяння як форму вираження неправомірної поведінки з власною функціонально-компонентною структурою. Це діяння формально є протиправним, хоча й не є, наприклад, злочином, оскільки здійснюється невинно або за відсутності вини, але це не дає підстав трактувати його як правомірну поведінку.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що неправомірна поведінка має три основні форми вираження – правопорушення, об'єктивно протиправне діяння й зловживання правом.

Список використаної літератури:

1. Кельман М. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М. Кельман, О. Мурашин, Н. Хома. – Львів : Новий Світ-2000, 2007. – 584 с.
2. Резнікова В. Зловживання правом: поняття та ознаки / В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1. – С. 23–35.
3. Шульга А. Об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірна поведінка / А. Шульга // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 846–849.
4. Кадурын А. Злоупотребление правом: гражданско-правовой аспект : дисс. ... канд. юрид.

- наук : 12.00.03 / А. Кадурын. – Минск : Галіяфы, 2014. – 184 с.
5. Теория государства и права : [учеб. для вузов] / под ред. В. Корельского и В. Перевалова. – М. : Норма, 2002. – 616 с.
 6. Бару М. В ст. 1 Гражданского кодекса / М. Бару / Сов. государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118–122.
 7. Башук С. Правомірна поведінка в структурі соціальної поведінки / С. Башук // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 12–16.
 8. Колодій А. Загальна теорія держави і права : [підручник] / А. Колодій, В. Копейчиков, С. Лисенков та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 318 с.
 9. Зайцева С. Трансформация правовой категории «злоупотребление правом» в категории права / С. Зайцева // Юрист. – М : 2002. – № 11. – С. 19–23.
 10. Кирилюк Т. Правова поведінка як юридична категорія та явище правової дійсності / Т. Кирилюк // Держава і право. Юрид. і політ. науки : Зб. наук. пр. – 2009. – № 43. – 766 с.
 11. Кириченко В. Теорія держави і права : модульний курс : [навчальний посібник] / В. Кириченко, О. Куракін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
 12. Ковальський В. Чому існує зловживання правом / В. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2003. – № 47. – С. 3.
 13. Козенко Ю. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Ю. Козенко. – Л., 2012. – 193 с.
 14. Кравченко Ю. Свобода як принцип демократичної правової держави : [монографія] / Ю. Кравченко. – Х. : 2003. – 406 с.
 15. Кудрявцев В. Правовое поведение: норма и патология / В. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
 16. Лещенко А. Содержание и объем понятия «правовое поведение» / А. Лещенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 462–470.
 17. Малиновский А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) / А. Малиновский. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 352 с.
 18. Мілетич О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. Мілетич. – Київ, 2015. – 209 с.
 19. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : [учебник] / под ред. Ю. Оборотова. – О. : Феникс, 2011. – 436 с.
 20. Полянський Т. Зловживання правом : (загальнотеоретичний аналіз) / Т. Полянський // Право України. – 2010. – № 1. – С. 128–133.
 21. Скакун О. Теорія держави і права : [підручник] / О. Скакун. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
 22. Шапенко Л. Зловживання правом як загроза стабільним суспільним відносинам / Л. Шапенко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 6. – С. 29–32.
 23. Штанько А. Правопорушення як вид правової поведінки : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. Штанько. – К., 2009. – 18 с.

Полонка И. А. Теоретико-доктринальные подходы к форме выражения неправомерного поведения: аналитическое и синкретическое измерение

В статье поднимается актуальный вопрос исследования форм выражения неправомерного поведения. Рассмотрены три основных направления, которые характеризуют злоупотребление правом и объективно противоправное деяние как составляющие правового, правомерного или неправомерного поведения. Доказано, что объективно противоправное деяние, злоупотребление правом и правонарушение являются формами выражения неправомерного поведения с собственной функционально-компонентной структурой.

Ключевые слова: правовое поведение, правомерное поведение, неправомерное поведение, объективно противоправное деяние, злоупотребление правом, правонарушение.

Polonka I. A. Theoretical and doctrinal ways to forms of expression of misconduct: analytical and syncretic dimension

The relevant questions of researching of expressions of misconduct are considered in the article. We consider three main areas that characterize the abuse of the law and objectively wrongful act as components: of legal, lawful and unlawful behaviors. It is proved that objectively wrongful act, abuse of law and violations are the expressions of misconduct with it's own functionally-piece structure.

Key words: legal behavior, good behavior, illegal behavior objectively wrongful act, abuse of law, violations.